НАША БАТЬКІВЩИНА

О Р Ґ А Н

УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧЕ-ТУРИСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА „ПЛАЙ"

У ЛЬВОВІ

10 Ч. ЖОВТЕНЬ 1937 1. РІК

Михайло Зварич

Топоґрафія княжого Галича

На території княжого Галича в передісторичних часах, від камяної доби почавши, жив уже передісторичний чоловік. Він находив тут пригідні умовини до життя, на що вказують розкопи могил та найдені в них сліди життя в цих передісторичних часах.

В історичних часах існувала тут більша оселя, яку згодом Ростиславичі зробили столицею своєї держави. Вони також найшли тут незвичайно пригожі умовини до розбудови міста-столиці, що була б рівночасно сильною твердинею.

На вибір місця під місто-столицю вплинули ґеоґрафічні чинники першорядної якости, яких вартість наші предки потрапили оцінювати незвичайно вміло. Треба сьогодні подивляти цю вмілість, із якою вони підглядали оборонні можливості, що їх давала сама природа, та як прецизно, докладно вміли лучити ці можливості з вислідами творчости й техніки чоловіка. Очевидно, мусимо тут прийняти за певний факт, що нашим предкам, основникам Галича, добре відомі були досягнення тодішньої Европи на військово-технічному полі.

Побіч великого та далекозорого розуму стратеґів основники Галича певне розпоряджали доволі численною кількістю вчених у свому ділі майстрів, що вміли якналежить переводити в життя великі замисли князів.

Найбільш влучним та прямо ідеальним на часи XI. й XII. століть був вибір місця на розбудову столиці. Цим місцем була одна із просторих височинних гряд галицького карпатського Підгіря.

Карпатські притоки Дністра, пливучи на північний схід через горбовину карпатського Підгіря, порізали її на цілий ряд височинних гряд, що деколи доходять аж до Дністра й тут над Дністром спадають до його долини стрімкою стіною. Одною з таких височинних гряд галицького Підгіря є гряда, що між ріками Лімницею та Солотвинською Бистрицею від найнижчих хребтів Карпат простягається на північний схід, зразу широкою, відтак вужчою смугою аж до Дністра. Річка Луква, що випливає на границі Карпат та Підгіря, розділила цю широку гряду на дві менші, західню — лімницьку та східню — бистрицьку.

Коли перейдемо Дністер біля устя Бистриці, з високого берега Поділля бачимо перед собою на заході лімницько-бистрицьку горбовину з її високими стрімкими берегами, що опадають до окружаючих її долин рік. Цю саме підгірську горбовину між Лімницею на заході, Дні-

стром на півночі та Бистрицею на сході обібрали Ростиславичі на здвигнення величавої оборонної столиці.

Легко хвиляста поверхня лімницько-бистрицької горбовини виказує риси краєвиду, властиві цілому карпатському Підгірю. Всюди бачимо форми поверхні легко округлі — хвилясті, що свідчать про доспілість і довгий розвиток краєвиду. Широкі, плоскі хребти галицької горбовини, вкриті часто листковими, а то й шпильковими лісами та розлогими ланами врожайних піль, чарують око мандрівника тихою красою. Всі хребти зливаються в одну простору рівнину. Та проте доглянемо тут часто багато різнородности; її вносять у рівнинний підгірський краєвид ріки, що безупинно різьблять його та додають йому краси. Долини рік — глибоко врізані в поверхню підгірської горбовини. Серед лагідних форм поверхні горбовини ріки витворили одинокі гостріші форми; це високі береги, під якими вони пливуть. Праві береги долини Лімниці (давньої Чви), Лукви та Дністра заєдно високі та стрімкі. Долини рік широкі із плоским дном, укритим верствою рінища та намулу.

У внутрішній своїй будові галицька горбовина ділиться на дві, дещо різні частини: південну країну підкарпатських, багатих у сіль, глеїв (до лінії Перевозець — Бринь — Викторів — Ямниця), що лежить при самому карпатському березі, та на північну, приподільську країну ґіпсів і крейдових рухляків, що простягається аж до Дністра. На скелях цих обох країн лежать грубою верствою маси рівні, що походять із льодовикової доби, коли карпатські притоки Дністра здовж цілого карпатського берега насипали великі стіжки з карпатської ріні. На цих масах рінищ лежать грубим покладом маси ясно-жовтої лессової глинки, навіяної вітрами під кінець льодовикової доби. Лесс сягає аж до поверхні горбовини, його верхня верства творить родючий чорнозем.

Скелі, що будують галицьку горбовину, виступають наверх звичайно в долинах рік, у їх стрімких берегах. Декуди, як, наприклад, у Соколі над Лімницею, високо над рікою звисають грізними урвищами цілі скельні бльоки. Серед скель виступає велике багатство будівельного матеріялу — пісковиків, рухляхів та гіпсів, що, обтесані в шостистінні кістки, служили до будови численних камяних твердинь на просторі цілого княжого Галича. В південній частині галицької горбовини було також багатство соли, яким користувалися наші предки вже в найдавніших часах.

Крім камяного будівельного матеріялу, якого доволі було на галицькій горбовині, в давніх часах було теж багато дерева до будови. Особливо гарного матеріялу достачали дубові ліси, які ще й сьогодні декуди находяться на поверхні галицької горбовини. Старезні дуби, що числять уже сотки літ, стрічаємо сьогодні біля церкви св. Миколи у Викторові, над стрімким узбіччям над Луквою.

Одним із найважніших ґеоґрафічних чинників, якому завдячував Галич своє винесення на становище столиці галицької держави, було його корисне положення в середині держави. Воно змінилося на некористь по злученні Галичини та Волині. Щойно тоді зайшла потреба шукати для зєдиненої держави більш центрально положеної столиці й мабуть цей момент заважив багато при виборі Львова на нову столицю.

В найдавніших уже часах про вибір місця під більшу оселю рішало його положення на важних торговельних шляхах. Міста повставали пе-

редовсім там, де перехрищувалися торговельні шляхи, водні та сухопутні. Особливо важними були водні шляхи, бо судоходні ріки давали можність дешевої й безпечної виміни всяких товарів. У догідних точках над ріками повставали торговельні міста, що росли в багатства та значення. Якраз одною з таких догідно положених — над великою рікою був Галич.

Положення над Дністром було для Галича моментом величезної ваги, що давав йому можливості якнайкращого розквіту. Роля Дністра вже в передісторичних часах Галичини мусіла бути велика[1]). Дністер уже в часах раннього минулого був шляхом, що давав напрям мандрівкам різних народів, що ставав стрижнем, біля якого зосереджувалося життя та спроби політичної орґанізації. Від камяної доби по всі часи аж до новіших часів ішов уздовж Дністра важний галицький комунікаційний шлях, що лучив західньо-українські землі з Наддніпрянщиною та з Чорним Морем.

Галич лежав на перехресті торговельних шляхів, що провадили з північного заходу, з Польщі та Німеччини, здовж Дністра, на південний схід, до Чорного Моря, та з півночі, з Волині, на південь, через Карпати, на Угорщину й до Середземного Моря. Оце положення давало Галичеві можність торговельних та культурних узаємин із сусідніми державами. Особливо важним був шлях на південь, що йшов у напрямі верецького карпатського провалу через Бринь — Калуш — Болехів — Тухольку.

Рівночасно з галицькою колонізацією, що йшла вниз Дністром і Прутом, розвивалась оживлена плавба на Дністрі, що лучила Галичину з південною Наддніпрянщиною та з чорноморськими країнами. На просторі княжого Галича серед галицької горбовини важною комунікаційною артерією була річка Луква. Поглиблена, з управильненим руслом, служила Луква за дорогу, якою мешканці Галича вдержували звязок із пристанню на Дністрі. Над її устям до Дністра находився головний торговельний осередок цілого Галича, там відбувалися торги, на які приїжджали купці з заграниці та з цілої держави.

Другим важним чинником, що вплинув на вибір Галича на столицю, була його оборонність. У давнину на оселі, які мали бути оборонними твердинями, підшукувано передовсім такі місця, що їх боронила сама природа перед наїздом ворога. Звичайно такими місцями були точки, положені на високо піднесених горбах, звідусіль окружених глибокими ріками, багнами або озерами та до яких тому був принаймні з кількох сторін тяжкий доступ.

По всій Словянщині та по всій Україні є багато таких точок, у яких дотепер стоять останки укріплених городів або городищ[2]). Деякі з них сягають своїм походженням іще до часів мандрівок народів, та більшість припадає на початки княжої доби. Відповідно до цілі, яку вони мали, до місця, на якому були побудовані, та відповідно до роду укріплень розрізнюємо три роди городищ. Один рід городищ був такий, що будовано їх на кінці довгих, високо піднесених і стрімко до рівнини

---

[1]) Я. Пастернак: »Дністер в археології«, »Діло« з дня 1. травня 1937. р.

[2]) Я. Пастернак: »Коротка археологія західньо-українських земель«, стор. 59—61, Львів, 1932.

опадаючих горбовин. Такі городища — укріплені частоколом, а всередині зміцнені деревяною конструкцією.

Таке якраз городище находилося колись, у початках княжої доби, на просторі будучого міста Галича, серед лімницько-бистрицької горбовини. В пізніших часах воно перетворилося у столичний замок, город князів (аркс) між Луквою й Мозолевим потоком, город, що лежав у середині цілого княжого міста Галича та займав лише маленьку частину його простору.

Розглядаючи топоґрафічні дані та памятки княжого Галича, треба розрізнювати два поняття, яким часто надається цю саму назву княжого Галича. А саме княже місто Галич, що обіймало великий (понад 100 км^2) простір лімницько-бистрицької горбовини, та княжий замок Галича, що обіймав лише маленький простір бистрицької горбовини й лежав у середині княжого міста Галича.

Сама природа як не можна краще оборонювала Галич, розложений на високо піднесеній поверхні лімницько-бистрицької горбовини. Із трьох сторін боронили Галича ріки, з північного заходу Лімниця, що аж до свого устя плила під високим берегом лімницької горбовини.

Плила вона широкою долиною, на дні якої розложені були оселі, що окружали Галич.

Від півночі та північного сходу, від устя Лімниці аж до устя Бистриці, попід сам високий берег горбовини, плив та боронив доступу до Галича могутній Дністер і його численні, полишені головним руслом, меандруохаби.

Із сходу плили получені Надвірнянська (Чорна) та Солотвинська (Золота) Бистриці.

Крім цих трьох рік, що окружали великий простір княжого міста Галича, через його середину на північний схід плила ріка Луква. Пливучи також під високим стрімким берегом, у разі добуття ворогом західньої лімницької частини горбовини, боронила доступу до східньої бистрицької частини та до головного осередка Галича, княжого города, що із східньої сторони ще був боронений глибокою яругою малої притоки Лукви — Мозолевого потоку.

Крім самих рік, що спинювали перехід до Галича, до оборони знаменито надавалися стрімкі та високі узбіччя, якими галицька горбовина опадала на всі сторони до трьох окружаючих рік та до річки Лукви.

Коли сьогодні підходимо від села Залукви вгору Луквою до села Крилоса, перед нами здіймається кількадесять метрів високе, стрімке узбіччя, яке звуть Криліською Горою. Тут бачимо найкраще, яким трудним ділом було форсування переходу через ріку та добування твердині, що стояла на поверхні понад високим берегом.

Крім рік та високих берегів, якими Галич був боронений в разі ворожого наїзду із трьох сторін, іще з північної сторони Галич мав природну оборону. А саме на лівому березі Дністра, на просторі сьогоднішньої галицької низини аж до Гнилої Липи, простяглися підмоклі багнисті простори, що також утруднювали доступ до Галича. Біля теперішнього села Поплавник находилося Бикове болото, про яке згадує літопис під 1164. роком. В разі повені цілий простір (як і сьогодні це буває) замінювався в озеро й доступ тоді взагалі був неможливий.

Ось так природа із трьох сторін сама боронила доступу до Галича, що, положений високо на поверхні горбовини, панував над цілою околицею. Лише четверта, південна сторона простору Галича, звернена до Карпат, не мала визначеної природою та нею бороненої границі.

Основники Галича, як уміли підібрати пригоже для своїх цілей місце на оснування міста й своєї столиці, що було б якнайкраще забезпечене самою природою, так теж зуміли вони забезпечити його штучними укріпленнями. На галицькій горбовині на просторі цілого Галича розбудували Ростиславичі, а Романовичі скріпили та доповнили — цілу могутню систему укріплень.

Передовсім уздовж рік, що із трьох сторін окружали Галич були розбудовані три лінії укріплень. А саме на кожній лінії тягнувся ряд поодиноких твердинь-церков, будованих із тесаного каміння, окружених високими валами та ровами.

Перша лінія укріплень тяглася правим високим берегом Лімниці, від устя цієї ж до Дністра, далеко на південь, туди, де сьогодні над Лімницею лежать села Святий Станислав, Сокіл, Вістова та Бережниця. До сьогоднішнього дня з цієї західньої лінії укріплень удержались укріплення в північно-західньому наріжнику Галича, над устям Лімниці, в сьогоднішньому селі Св. Станиславі. До половини висоти своїх мурів удержалася до сьогодні старезна церква-твердиня посеред пятикутника давніх валів. Недалеко цієї церкви св. Панталеймона найдено фундаменти другої церкви св. Спаса, а недалеко тої ж — фундаменти давньої, мабуть обсерваційної, вежі. Ще далі на південь, під лісом Дібровою, найдено фундаменти великої церкви, якої імени не знаємо. До сьогодні існує переказ, що в сьогоднішньому селі Соколі на урвищі над Лімницею існувала церква та манастир.

Друга лінія укріплень тяглася здовж правого високого берега Дністра, від села Св. Станислава до села Пакосовець, перервана устям Лукви, відтак від сьогоднішньої т. зв. Замкової Гори в Новому Галичі аж до Єзуполя, до устя Бистриці. Тут на цій лінії домінуючою мусіла бути твердиня, де над сьогоднішнім Галичем за польських уже часів збудовано замок як осідок галицького старости.

Третя лінія укріплень ішла лівим берегом получених Бистриць і Солотвинської Бистриці, де тепер села Чешибіси (Єзупіль), Сілець, Тязів, Павелче, Посіч та Старі Богородчани.

Через середину простору княжого Галича, здовж ріки Лукви, на її правому високому березі, розбудована була внутрішня лінія укріплень.

Тут домінуюче для цілого Галича положення займали укріплення замку володарів галицької держави, що находилися на просторі теперішнього села Крилоса.

Між Луквою, на заході, й Мозолевим потоком, на сході, на відокремленому цими ріками від решти галицької горбовини невеликому (1 км ширини та 1.5 км довжини) клаптику землі, стояла катедральна церква Успення Пресвятої Богородиці, що була могутньою твердинею; тут здіймалися княжі тереми із двірською церквою.

Це був „город" Галича, боронений від півдняількома рядами земних валів, що самий для себе становив твердиню, яка боронилася по зайнятті цілого навіть міста Галича. Тут находився центр Княжого Галича, мізок цілої держави. Тут володіли, звідсіля виходили на збройні

походи, тут лягали в підземеллях катедри на вічний сон Ростиславичі та Романовичі. Тут був також осідок галицьких єпископів, а в XIV. столітті осідок галицьких митрополитів.

Город галицьких князів на просторі теперішнього села Крилоса становив собою центральну твердиню серед системи укріплень цілого княжого Галича.

Теперішнє село Крилос лежить на поверхні малої частини бистрицької горбовини, між Луквою та її малою правою притокою, Мозолевим потоком, що має ледве кілька кілометрів довжини. Мозолів потік урізався глибоко в поверхню горбовини, пливе він глибокою яругою, а при виході його з горбовини, впадає до нього маленький потічок, що також пливе глибокою долиною. Криліська горбовина, або, як її звуть, Криліська Гора піднесена в найвищій точці до 314 метрів понад позем моря, а понад позем Лукви винесена на 88 метрів. Високим стрімким берегом спадає вона до Лукви та до Мозолевого потоку, на півдні лагідно продовжується між притокою Лукви — Лукавицею й Мозолевим потоком до викторівських горбів.

На схід від криліської горбовини, по правому березі Мозолевого потоку, горбовина дещо підноситься аж до водного ділу між Луквою й Дністром та Бистрицею, куди сьогодні біжить битий шлях (гостинець) із Ґалича до Станиславова.

Ґеоґрафічні прикмети криліської горбовини, її осереднє положення серед простору цілої галицької горбовини та її оборонність оцінили й використали Ростиславичі й розбудували на ній свій город. Посередині криліської горбовини, на дещо вище піднесеному рівному просторі, станула головна твердиня: катедральна церква Успення Богородиці, а довкола неї висипано високі вали. Трохи на північ від Катедри, де сьогодні селянський горо́д (Золотий Тік), станули княжі тереми та двірська церква св. Спаса.

Простір, на якому стояла катедра, був по її знищенні засипаний грубою верствою грузовища, що походить із руїн катедри. На поверхні цього грузовища збудував нащадок боярської родини Марко Шумлянський нову церкву. Нова церква станула дещо на південь від руїн катедри в початках XVI. століття з тесаного каміння, а коли в 1676. році вона була знищена, то в початках XVIII. століття відновив її нащадок Марка, єпископ Осип Шумлянський.

На південь від катедри та валів, що її боронили, тепер простягаються аж до другого потрійного ряду валів (що йдуть упоперед від Лукви до Мозолевого потоку) криліські поля та луги. Ці ґрунти зовуть „на качкові", вони дорівнюють простором північній частині Крилоса.

Серед Качкова вершиться невисокий горбок, Галичина могила, про яку згадує галицько-волинський літопис під 1210. роком в оповіданні про невдалий похід Мстислава з Пересопниці на Галич.

Із сходу крім природної оборони, що її давав княжому городові Мозолів потік, уздовж його правого берега, на узгірях тягнувся з півдня на північ (аж поза згаданий вище малий доплив Мозолевого потоку) довгий ряд валів та манастирів-твердинь.

Недалеко сільської дороги, що веде з Крилоса через Мозолів потік до гостинця, на місці, що зветься „Прокалиїв Сад", находяться руїни манастиря та церкви св. Іллі.

Дальше на північ, між Мозолевим потоком і згаданим малим його допливом, на залісеному горбі, що його зовуть „Штепанівка", був мабуть манастир св. Степана.

По другій стороні бічного яру є церквище „Воскресенське", недалеко відсіля є церквища „Юріївське" та „Данилівське".

Найдальше на північ є церквище „Іванівське". Тут певно був манастир і церква св. Івана.

Згідно із словами літопису, угри (мадяри) поховали в цій церкві князя Ростислава, сина Івана Берладника, коли 1189. року помер тут у боротьбі з ними за престіл у Галичі.

Треба ще згадати про один рід укріплень, яким володарі Галича боронили доступу до города. На ріках, що окружали город, будовано греблі, що здержували воду та творили просторі стави, через які годі було ворогові дістатись до города. І так на південь від другої лінії валів та від Качкова ґрунти мають назву „Стависька", а долина Мозолевого потоку має назву „Ставки". Отож такі стави боронили доступу до княжого города від південно-східньої сторони.

Ось так у загальному зарисі представлявся простір, границі та система укріплень княжого міста-столиці Галича та княжого города.

Було це велике місто з численним населенням. Побіч камяних будівель-твердинь на сьогоднішніх полях та лугах, серед зелені дерев, ховалися двори галицьких бояр, деревяні доми міщан.

У середині міста, на стрімкому узгірї, здалеку виднівся столичний замок, опоясаний валами, що були наїжені дубовим частоколом і ровами.

Зпоза них здалеку біліли стіни високої катедри, що була символом величі та краси княжої столиці.

А довкола княжого міста, здовж рік, звичайно на їх другому, низькому березі, розложені були оселі, яких мешканці мали визначені собі ремесла чи інші зайняття. Назви цих ремесел дали назву селам. Солеварники в Калюші, перевізники в Перевізці, пасічники в Медині, блюдники в Блюдниках, косарі в Покосівцях, сиділи здовж Лімниці. Серед Галича здовж Лукви сиділи боднарі та сопожники, гутники та золотники. Вихторі та вістові виконували сторожу на річних переходах і давали знати, коли зближався ворог, підпалюючи смолоскипи з ялиць.

Низько, на лівому березі Лукви, у підніжжі княжого города, було Підгороддя. Воно також було укріплене, з нього виросло село Підгороддя.

В найближчій околиці княжого Галича було багато укріплених городів, що звичайно також будовані були на недоступних, боронених природою, місцях.

Сліди таких городків осталися в північній стороні від Галича: в Суботові та Різдвяних, Тустані та Медусі. Оточені вони були наддністрянськими болотами або простягалися на високих берегах високорівні Поділля.

В останніх роках[3]) розкопки Я. Пастернака над високим берегом Поділля, правобіч Дністра, на ґрунтах села Побережа, відкрили фунда-

---

[3]) Я. Пастернак: »Цінне археологічне відкриття з княжих часів«, »Діло« з дня 29. червня 1935. р.

менти ротунди (круглої церкви) з тесаного каміння. Мали тут стояти церква й манастир св. Бориса та Гліба, що певно були одною із твердинь над Дністром, здвигнених у найближчій околиці княжого Галича.

Серед багон Бистриць, на Стовпю, де сьогодні лежить Станиславів, мабуть находився також городок або сторожівня.

На просторі цілого княжого Галича сьогодні є багато місць, звичайно селянських або двірських піль, лук та лісів, що задержали старі назви, або з котрими звязані якісь давні перекази. Мали вони своє значення при висвітленні сумнівних точок в опрацюванні цілого поземелля княжого Галича. Багато цих топоґрафічних назв уже списано та використано, багато ще осталося не списаних.

Ось так виглядає короткий та неповний нарис топоґрафії княжого Галича. Він може послужити (при вжитті топоґрафічної карти Галича в поділці 1:100.000) до кращого та вірнішого обхоплення не зовсім ясної досі проблєми княжого Галича.

Інж. Михайло Савчук

Водно-елєктрична силівня в Янові коло Теребовлі

Містечко Східньої Галичини Янів, положене 13 км на південь від Теребовлі, було досі мало знаним, хоч місцевість ця має всі дані на те, щоби бути прегарним літнищем, де б бажаючі відпочинку найшли не тільки лагідне, затишне, з чудовими лісами, водами та яром Серету місце, але мали б спромогу оглянути цікаві останки культури історичних і передісторичних часів. Осада Сапрунів у Янові, це старинне городище, криє в собі культуру давніх передісторичних предків, а Серет викидає час від часу їх примітивні знаряддя з каменя, з яких багато вже по музеях, головно в музеї Кармелитів у Теребовлі, а багато ще власністю янівців.

Посередині містечка стоїть на місці замку Ґольських рим. кат. костел. Останки мурів замку з XVII. століття заховалися досі. Близько костела стоїть між деревами церква. Дальше, у сторону осідку гр. кат. парохії, стоїть ще один свідок давнини, а іменно деревяна божниця — за переказом одна з найстарших, яка заховалася досі. Має ця божниця числити около 500 літ. До деревяної божниці добудовано новішу муровану частину. В цій божниці криються святощі жидів, із чого вже дещо перебрано до музея Кармелитів у Теребовлі.

В останньому часі став Янів голосним першою у Східній Галичині водно-елєктричною силівнею високої напруги, яка пересилає елєктричну енерґію до Янова, Будзанова, Копичинець, Теребовлі, а незабаром мають елєктрифікувати довколичні млини, а дальше Вигнанку коло Чорткова і самий Чортків. Чортків має тепер власну елєктрівню сталого струму з погоном моторами Дізля.

В янівській силівні працює хвилево водна турбіна позема системи Франциса, з перепливом ок. 2000 літрів води на секунду, яка порушає 3-фаз. ґенератор змінного струму, сили 250 КВА, напруги 400 вольт

і 500 оборотів на мінуту, коз. ф — 0,8 — 1 зі взбудним ґенератором сталого струму 65 вольт, який уміщений на валі головного ґенератора. Між турбіною й ґенератором находиться скриня бігів з 210 на 500 обротів/мін. Напругу ґенератора 400 вольт перемінюють уставлені трансформатори 200 і 250 КВА на 15000 вольт і пересилається елєктричну енерґію до вище названих місцевостей. В самій силівні на тому самому поземі з елєктричним ґенератором — уміщена 4-ро полева роздільна таблиця з потрібними інструментами до поміру і сиґналізації зпереду й апаратами розруховими ззаду таблиці, а за стіною уміщено в окремих коморах з потрібною вентиляцією згадані вище трансформатори, з яких хвилево працює тільки один, бо обтяження всіх ліній невелике.

Силівня є в дальшій розбудові і є вже на місці 2 дальші водні турбіни по 150 КМ кожна, які мають ще в цім році бути в русі.

Пересилові лінії передають елєктричну енерґію напруги 15000 вольт до згаданих місцевостей, де на стовпах пересилових ліній уміщені трансформатори: в Теребовлі сили 100 КВА і 1500 (380) 220 вольт, в Копичинцях сили 50 КВА і 15000 (380) 220 вольт, в Будзанові сили 10 КВА і 15000 (380) 220 вольт.

Елєктрівня в Теребовлі з моторами Дізля працює тільки деколи рівнобіжно на лінію з водно-елєктричною силівнею в Янові, коли є велике обтяження.

Сам Серет творить у Янові велику петлю, що дало можність малими засобами одержати 6 м спад води. Робочий канал іде давнім руслом, яким ішла вода до млина й тепер його поширюється і поглиблюється. Правий беріг є на кількадесять метрів високий, а лівий висипають на 1,5 м висоту. Цим способом одержать збірник води, який запевнить правильну працю силівні без огляду на атмосферичні опади. В ок. 2 км від силівні будується бетонова гребля з перепадом для надміру води, засуви до робочого каналу й засуви для відпливу води у старе русло ріки при направах силівні, чищенні робочого каналу й т. п .

Кількадесять метрів від силівні є ще деревяні засуви — помічні, які хвилево перепускають великі, незужиті маси води, а які по уставленні дальших турбін переміняться у творчу елєктричну енерґію. Вода з робочого каналу за винятком надміру води, яка перепливає помічними засувами до старого русла ріки, переходить через засуви з механізмом до підношення засувів до бетонового критого каналу, а очищена від грубших занечищень, як галуззя і т. п. при допомозі залізних решіток впадає до водної турбіни й перемінює свою енерґію в елєктричну.

По відпливі води з турбіни вертає вона відпливовим каналом назад до Серету.

Силівня ще в дальшій розбудові і ще тепер виконуються залізобетонові праці для уміщення дальших двох водних турбін.

Побіч силівні стоїть млин давніше порушуваний водною турбіною, а тепер елєктричною енерґією з силівні.

Належить сподіватися, що власне ця водно-елєктрична силівня причиниться в великій мірі до збільшення добробуту населення східніх земель.

Татяна Маслова

Цвинтарища Любомельщини

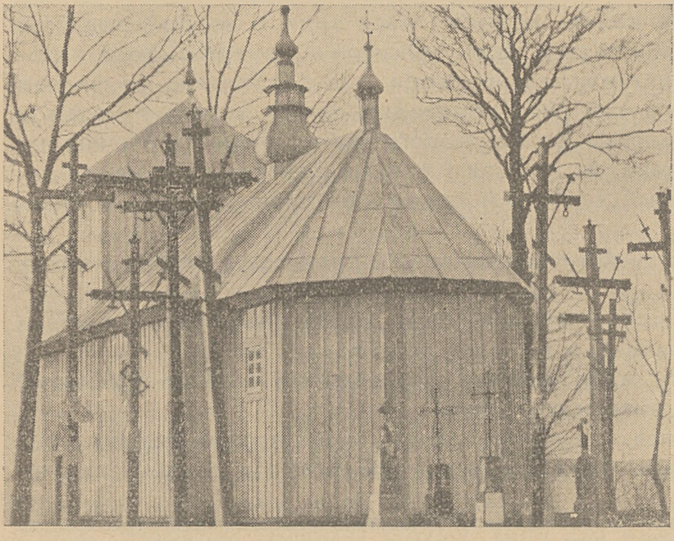
Цвинтарища Любомельщини. Хрести, хрести, ліс хрестів малих, великих, похилених, почорнілих, мохом порослих — подумати все годі, що той, що тлінні останки його під хрестом лежать, жив колись.

Стільки років життя. Стільки років невсипущої тяжкої праці. Під звук дзвону, в вечірній тиші, пливе зідхання про спокій, про заслужений спочинок. А одначе... одначе, коли струджені руки не мають вже сил і тяжко падуть здовж тіла, а затиснені уста лишень благословити можуть тих, що остають, жаль чимось твердим стає у горлі, на очах, у щось таємне вже задивлених, імлою сідає. Жаль за тією чорною, родючою землею, за сонцем, за полями розлогими, за луками широкими. А довкруги ллються сльози тих, що лишаються, що їм так у грудях серце товчеться, і хотіли б затримати ще, ще трохи того близького, і тільки сльози їм ллються й довго, довго, ще не будуть всихати.

А з жалю цього останнього, з цих сліз пекучих, від давен-давна, тисячі років уже повстають усякі нагробники, памятники, аби лишень хоч уяву створити, що той хтось найближчий із землі рідної ще не зійшов...

На твердій, суворій землі Любомельщини нема часу довго плакати небіщиків; відспівавши Вічная Память, годі згадувати їх, годі думати щоб упиром у ніч на дорозі не страшили, кров із людини живої щоби не пили. Простий, суворий люд Любомельщини, як земля ця проста, як його звичаї прості. Жаль за помершими у серці носить, шану їм віддає у тиші дум своїх. Імени їх не голосять світу працьовито різьблені у камені нагробники; Не красуються квітками, дерниною та мальованими штахетами прикрашені могили.

Там, у Любомельщині, небіщикові свому сиплять невисочку, подовгасту могилку і ставлять деревяний хрест. Щоби земля легка була. Щоби гріхи відпущені були. Щоб Імя Боже славилося. Хрест при хресті. Високі неначе ліс. Бувають хрести понад шість метрів висоти. А всі вони прості, із двох, на хрест зложених куснів дерева збиті. Часом шостираменні бувають. Іноді просте обрямування на кінцях рамен — це їх єдина оздоба, часом кусні де-

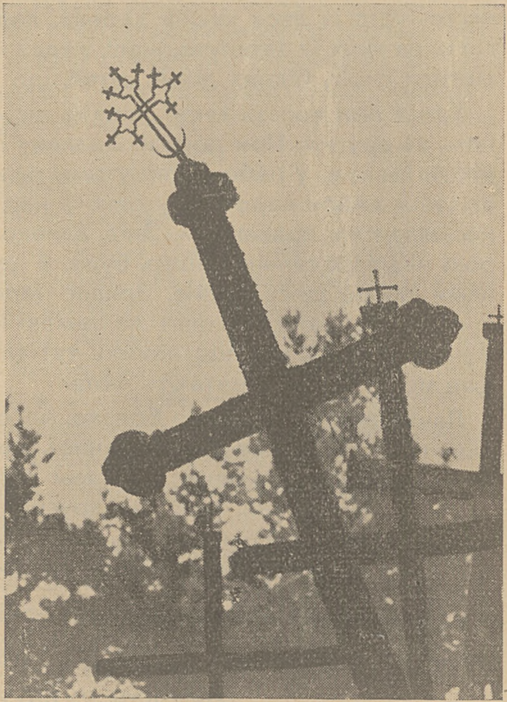

Острів'є — Цвинтар — Фото Леонид Маслов

рева у півкруг вирізані або якось подібно прикрашують сувору одноманітність почорнілих рамен. Іноді зустрічаються на любомельських цвинтарних хрестах символи Господніх страждань: списа і тростина, схрещені, до хреста прибиті; по боках — до рамен хреста прикріплені кліщі й молот, а внизу драбина й більше нічого. Таблички деревяної із тридцяти вирізаними кружальцями, що тридцять серебреників значити мають, та особливо бляшаного когута, отого півня, що заки закричав, вже Петро тричі відрікся Христа, — немає. Отого наївного, бляшаного когута, що як символ усієї слабости людської, темніє на прозорому небі, як завершення цвинтарних і придорожніх хрестів в Україні. Деревяні хрести Любомельщини зовсім інакше завершення мають. На вершкові деревяного хреста, вбитий у нього зверху, красується маленький залізний хрестик, ковальської роботи.

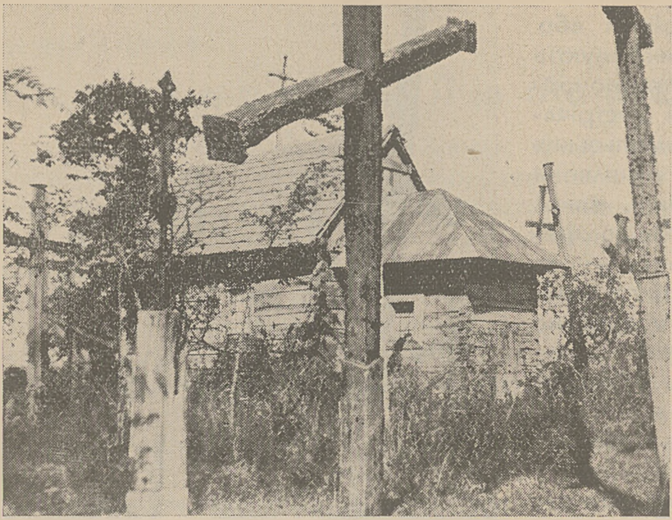
І ці маленькі хрестики є повною протилежністю до деревяних хрестів: простих, невибагливих у формі, суворих у змісті; вони ж бо мають цілу ґаму тонів роботи — аж до найбільш мистецької, найхимернішої в формі та глибокої в суті; від простих, скромних із двох куснів заліза, тільки на кінці трохи розклепаних, до цілої низки різноманітних, цікавих. Різні вони в залежності від смаку та фантазії сільського мистцясамоука й від бажання та маєтку того, що замовляє. На кожному внизу прибитий півмісяць, а часом замість

Згорани — Цвинтар Любомль — Цвинтар

Фото Леонид Маслов

Вишнів — Цвинтар Фото Леонид Маслов

нього бувають два менші хрестики.

Великі хрести, більш - менш у половині їх вишини, де рукою можна сягнути, часто обвішані фартушками або рушниками. Тчуть їх або гаптують дівчата та молодиці пізною ніччю або ще світанком, а потім у сутінках, крадькома вішають, аби лишень сповнилося бажання, аби лишень гаряча просьба досягла неба, хай би милий вернувся, хай би чари пройшли, хай би поле вродило... Часом на хрестах — шнури коралів барвистих.

А побіч цих великих хрестів виростають із могилок малі, примітивні, часто-густо із двох куснів дерева, ледви з кори обдертих, збиті. І могили, на яких їх заткнуто, малі, ледви помітні над землею, занедбані — могили сиріт, бідних дітей, дітей, що не знали батьків.

Хрест при хресті, густо неначе ліс — це цвинтарище. За одним селом, за другим. При дорозі. Здалеку їх видно. На ясному тлі неба чорніють нагими, у небо витягнутими раменами. З поблизьких дерев зриваються хмари ворон, кружляють над цвинтарищем з якимось гидким, несамовитим кряканням. Зпід далекого, синього лісу, із чорною хмарою надлітає сильний вітер, буря. В деревах щось виє дике, над могилками свище щось грізне. Зриває поперечниці зі старих спорохнявілих хрестів, інші зовсім валить на землю й тільки нерівність маленька, горбочок свідчать ще, що лежать тут тлінні останки чиїсь, а чиї — ніхто вже не знає. Не памятають люди.

Лячно робиться, дивно боязко, чогось незнаного, таємничого, якоїсь сили нечистої, може душі окаянної, може примари, що тут десь вокруги блукає, вороном кряче, з вітром стогне, із хрестами скрипить. Приспішити ходу й гай, гай... за другим селом знову цвинтарище, знову хрести: малі, великі, похилені, почорнілі, мохом порослі, хрести, хрести, ліс хрестів. Цвинтарище Любомельщини.

ПРИЄДНУЙТЕ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ! РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА МІРИЛОМ КУЛЬТУРИ НАРОДУ.

Володимир Огоновський

Літ тому сто

В Україну їхав Коль із Москви через Курськ. Перше українське село, що його стрінув Коль у половині дороги між Курськом і Обоянню, була Медвинка[1]). „Воно побудоване на український лад, будівельним способом, що відсіля виявляється скрізь по всіх селах аж до татарських степів, де житла рухомі, та до Карпат і Волги, всюди, де сягає українське племя". Дальше описує Коль тип українського села.

На шляху, що ним їхав Коль, був великий рух, бо це був головний тракт, що лучив Москву з Україною, Чорним Морем, Кавказом і Туреччиною. Подорозі минав Коль численні укранїські чумацькі валки. „Віз за возом, а кожний тягнуть тяжкі сиві воли. Збоку ступає смирний українець у дикім, варварськім облеці. Кожний віз прибраний китицею ніжного, білого, пірястого шовкозілля, що в їх степах росте всюди. Вози вкриті волячими та кінськими шкурами, на першому возі сидить старший чумак і невідступний ні для одної валки півень. На задньому возі припняті два косматі українські пси. Здається, набрали вони на вози вовну зі степів, бавовну з Одеси, а може миро зі Смирни... Впродовж одної години ми бачили 202 навантажені вози".

Через Білгород їхав Коль дальше й ніччю минув останню станицю Курщини; був на Слобідській Україні. Була травнева ніч. „Я числив на небі привітні зірки, що із пропадаючим сонцесвітом зпроквола виринали, і втішався в душі, що тут у країні мало-відомій і рідко-славленій так багато привіту та краси. Ніч ставала щораз темніша та зоряніша і врешті весь небозвід був готовий і гарно викінчений; із повним блиском палати нічної кралі, у всій її величі — коли ми зближалися до першого українського села. Все кругом, вся природа була чарівна". Дальше цитує Коль у свому переспіві відомий опис української ночі Пушкина:

„Безмовна українська ніч.
Безмежність неба синя, тиха".

„Найзнаменитше було те, що ми чули в цьому селі соловіїв, і то так, що здавалося наче би кожний селянин мав їх повний бузок у свому саду. Вони щебетали один поперед другого наче канарки в хащах блаженного острова. Щобільше, таємно неслася тужна пісня. Це співали люди, бо в селі ніхто не спав, все було на вулиці та тині. Українці — це мабуть найбільше співучий нарід у світі; хоч вони не дарували ще Европі ніодного славного композитора, співають днем і ніччю, при забаві і при роботі... Повітря було спокійне та миле й ми віддихали так гарно наче би були в саді Геспера... Наша перша ніч на Україні була наймиліша за весь час нашої дороги".

Першим українським містом, що його Коль описує, була столиця Слобідської України — Харків. Харків тоді пнявся вгору та переганявся з Київом. „Але його торговля — більша від торговлі Київа, його університет ревалізує з Вильною й Казанню, його ярмарок доганяє нижнєгородський". А це завдячував Харків тому, що був вузлом чотирьох

[1]) Коль транскрибує: Меді.

Центр Харкова в 40-овик рр. Тогочасна ґравюра, поміщена в »Альбом-і старинных планов г. Харкова«. (Харків, 1912. Табл. XI.).

торговельних шляхів. Перший шлях ішов із Криму, другий із Кавказу через Таганріг, третій із Туреччини через Одесу. Всі три шляхи лучилися в Харкові, а відціля йшов четвертий до Москви. Населення Харків мав тоді 25.000[2]). Про Харків пише Коль ось що: багато „дуже елеґантних будинків", але лише одна брукована вулиця й то зле брукована, так, що краще було її не брукувати, бо вона скоро з'їздиться й буде тоді найгіршою.

„Книгарень у Харкові — чотири, три російські..., де книжки на фунти, а вченість на лікті продають, і одна французька..., що більше робить інтереси на мідеритах". Не можна сказати, щоби Коль був захоплений харківським університетом. Будинки його, як каже, величаві, але збірки „зовсім незначні". Бібліотека — зле підібрана. Не було необхідних книжок..., але були московські видання, кожне по 1000 рублів і більше, що ними величалися перед чужинцями. „Низка добрих підручників і лексиконів була би краще на місці!" Бібліотекар був математиком і на бібліотечному ділі не розумівся. Не було порядку і студенти не цікавилися бібліотекою. Це доля більшости російських бібліотек. У Росії все у стадії творення й перетворення; тому лише рідко там щонебудь у порядку, а все тимчасове, поверховне та сповидне". Нажаль гірка, але вічна правда. Про кабінети університету Коль пише: „Природничий кабінет має мінеральоґічну та зоольоґічну збірки. Перша складається з подарованого царем великого гарного ізмарагду, що зберігається під скляним дзвоном, і мраморної плити, без напису, з одної грецької могили, найденої на Україні. Також зоольоґічний кабінет має свої особливості. Найбільша — це жовнір, що має ключі й опроваджує чужинців". Як каже Коль, звірята були зле повипихані, бо робив їх... цей військовий чічероне. Звичайно, вислужений унтір не тямив нічого в цьому ділі.

---

[2]) Гл. також: »Багалій Д. і Мюллєр Д.: Історія г. Харкова« подає для 1837. р. 23.147 душ у Харкові; т. II., сто. 115.

Дуже багато місця присвячує Коль великому харківському ярмаркові. Щоправда, водохрещенський ярмарок був менший від нижнєгородського, але йшов зараз за ним. Відношення найбільших східнєевропейських ярмарків подає Коль таке: Нижній Новгород 8, Харків 3, Курськ 2, Ромни $1^1/_2$, Ірбіт 1. Обороти харківського ярмарку оцінює Коль на 35—40 мільйонів рублів[3]). Отже, за 14 днів приходило до Харкова два рази стільки товару, що до Риґи за цілий рік. Починався ярмарок кінським ярмарком, бо Україна, як каже Коль, це країна табунів. Коней привели 6000, а були між ними й расові в ціні від 6000 до 10.000 рублів, а за одного хотіли навіть 18.000 рублів, себто стільки, що за 300 нерасових. Українські коні продавано головно до Московщини, але також до Австрії, Польщі та Молдавії.

Перше місце займали на ярмарку текстильні вироби: бавовняні, льняні, конопляні, вовняні та шовкові. Ці останні (шовкові) мали в Харкові головний ринок на всю Східню Европу; куди більше продавалося їх тут, ніж у Нижньому Новгороді. Приходили головно з Кавказу. Друге місце займали металеві вироби, бо, як каже Коль, „на південь від Тули, між Карпатами, Уралом і Кавказом нема ніодного місця, де добували би якийнебудь метал. Це найбільша безметальна площінь Европи...“ Так було літ тому сто, але сьогодні українське Криворіжжя — це першоклясний металевий терен. Досить велику рубрику займав на харківському ярмарку цукор, а побіч нього всяке „варення“, пряники та солодкі сухарі. Хутра не були на харківському ярмарку таким визначним товаром, як на північно-східнє-европейських ярмарках. Всетаки були тут і цінні хутра чорних лисів по 5000 рублів. Дуже мало продавали хліба, бо його споживали на місці; багато перероблювали на горівку, бо піяцтво, як каже Коль, було пляґою України[4]).

Заголовний мідерит до II. т. Колевих подорожей п. н. Україна, Малоросія*)

Особливістю харківського ярмарку були південні овочі, що ними торгували вірмени. Один із них привіз 100 саней горіхів. Також для мира та ка-

[3]) Це були паперові рублі; Багалій подає, що в 1836. р. на харківському ярмарку продано товарів за 4 міліони срібних рублів; до 70-их рр. зросла сума на 16 міл. рублів, а відтак стала падати й у 1904. р. впала на 10 міліонів рублів. Гл.: Багалій і Мюллер: »Історія г. Харкова« т. II., ст. 514.

[4]) В наведеній праці Багалія і Мюллера подано, що текстильні товарі давали 45 процент, металеві 13 проц., цукор 5 проц., а хліб лише 2 проц. торговельних оборотів харківського ярмарку. Гл.: т. II., ст. 493.

*) Він дає кілька сцен із тогочасного українського побуту. Ось як пояснює Коль ці сцени. Вгорі їдуть козаки. Нижче, наліво — український пастух грає на дуді та танцює. Біля нього козацька дівчина з Донщини. В середньому ряді, наліво ґрупа

дила був харківський ярмарок головним ринком для всеї Східньої Европи. Продавали на ярмарку рибу із Дніпра та Дону, сарептську та лубенську гірчицю, а навіть були білоруси зі сушеними грибами, бо у степах їх дуже мало.

Отже, харківський ярмарок — це було форум для російських фабричних (текстильних і металевих) виробів і дерева, степових табунів і вовни, орієнтальних і левантійських тканин, овочів і коріння.

80.000 підвод привозило товарі на водохрещенський ярмарок. „Головну ролю і як продуценти і як посередники грають москалі. Більш чим половина товарів іде з їх великих фабрик і більш чим половина великих купців належить до цього племени. Вони ґеніяльні торговці та перевищують у цьому всі інші народи... Зате українці, їх брати, не входять у рахубу..." Отже підрядну ролю грали українці в купецьких оборотах харківського ярмарку. Вони стояли на сіромі кінці геть за росіянами, вірменами, татарами, караїтами, бухарцями й іншими.

Дальше переїхав Коль у Полтавщину. Тут він побував по селах і дає гарний опис українського весілля й танків. Другим українським містом що його побачив Коль, була Полтава. Вона мала мале значення. „Хто не звязаний інтересом або урядом, не задержується тут, а живе на свому господарстві" — каже Коль.

І Полтава настроює Коля інакше. Він оповідає про полтавський бій і траґічне поневолення українського народу. Врешті присвячує кілька стрічок українському відродженню. „Одним з найвизначніших і найориґінальніших продуктів української літератури є Енеїда Котляревського. Нажаль її автор умер пару літ тому в Полтаві".

Через Дніпро переправився Коль під Кременчугом і поїхав на Лисаветград і Миколаїв. З Лисаветграду аж до Миколаєва не було ніякого міста, ба навіть оселі, що подобали би на містечко — стояли самітні поштові станиці, а тут і там село. „Автім усе живе та мертве, що ми зустрічали це трава, зілля й сіно або худоба, пастух і пес"[5]). Одноманітний, пустий, голий і сумний степ. „Тут 2000 мероносів, там скубе траву 100000 овець багатого кольоніста, що торгує живим мясом, онтам череда срібносірих волів, що пасуться не для власного вдовілля, а щоби в великих лоєварнях перетворити пашу на товщ, а дедалі порскає табун із 800 коней, дика республиканська громада з посполитими кобилами й валахами та шляхотними — аристократичними оґерами, А в лоєварнях, у салґанах рух, бо заграницю, до Англії, Скандинавії, Німеччини, Франції й Італії йшло з Росії 100.000 тон лою. З цього було приблизно 700.000.000 свічок і 4.000 тон мила. „Отже це наші чорноморські степи, що діють чарівно на світло та чистоту нашої частини світу... нищать темноту та бруд".

З Миколаїва поїхав Коль понад чорноморські лимани. Там рядами стоять стирти солі. Кожна до 150 тон. Скамяніла, сціпеніла, що тяжко їх рушити джаґанами.

Загальне враження 60.000-ої Одеси в Коля ось яке: „Добрий брук, кілька публичних городів, бульвар, тротуари, величаві сходи від мор-

---

українців знад Дніпра. Правобіч — ґрупа татарів, що їх можна бачити на українських ярмарках. Унизу — український краєвид, високий беріг ріки та степова рівнина, чумацька валка й молотьба збіжжа.

[5]) Крашевський Й. І., що водночас з Колем (1843. р.) їздив з Волині до Одеси та свою подорож описав у 3-томових спогадах, каже теж, що рільництво тут уступає ховові худоби, а »ланів і стирт майже не видати«.

Одеська вулиця. — Ґравюра Рафе-та у книжці »Демидове Путешествіе в Южную Россію«, 1837.

ського побережжя на бульвар, величавий митний уряд, памятник кн. Рішельє, а дальше ботанічний город і міська бібліотека, що до неї ніхто не ходить; це й ще дещо — одинокі публичні установи, що про них подумало місто, зате не має місто добрих шпиталів, сиротинців, робітничих домів"[6]).

На вулицях Одеси великий рух. Люди, коні, воли, верблюди, худоба вози. Чути було різні мови; щось шіснадцять начисляє їх Коль[7]). Крім російської мови найбільше поширена була італійська, особливо на біржі та серед більших купців. Написи вулиць російсько-італійські, на біржі італійські оголошення, в театрі дуже часто йшла італійська опера.

До Одеської пристані причалило в 1837. р. 650 кораблів, з чого половина були італійські[8]). Правда, під австрійською і сардинською фля-

---

[6]) Скальковський, великий і перший історик південної України, подає для Одеси в 1837. р. 53.800, в 1844. р. 77.800 мешканців; гл. його: »30 лѣт Одессы« і »Опыт описанія новоросійского края«.

[7]) Крашевський у згаданих „Wspomnieniach Odessy, Jedyssanu i Budżaku" пише: »Всіх народів побачиш тут зразки, почавши від брудного турка, аж до італійця з довгим, чорним волоссям, до грека у кримці понсовій, до караїта в татарськім убранні й европейця, що його одіння скроїв п. Тембюте, наймоднійший кравець Одеси по зразкам Юмана з Парижа. Там видиш українця з довгою, темною бородою в сарафані допетрівської доби, з притятим волоссям, дальше альбанського грека в білій спідничці, в шапочці з великим кутасом, то жидів убраних напів поевропейськи, в ярмурках і пончохах, то німців у куртках, з порцеляновими люльками. Все це крутиться, ходить, мішається.

[8]) Скальковський подає, що війшло 1250, вийшло 1220 кораблів.

ґою, бо Італії тоді ще не було та велика частина італійських кораблів належала до Австрії або Сардинії. За ними чисельно найсильніші були англійські та грецькі кораблі. Вивожено пшеницю до Англії й Італії, лій до Анґлії, а також вовну[9]). Привожено мануфактури та левантійські товарі. Товаровий оборот одеської пристані дорівнював Ризі й був менший лише від одної російської пристані петербурської (в пять разів)[10]).

Торговля Одеси жвава та велика. Було багато елеґантних заграничних крамниць. Окремо був грецький базар, де торгували тютюном, корінням, овочами та городиною, що приходили свіжі з Царгороду впродовж двох днів. На чорному базарі крім залізних виробів, дорого дерева, продавали харчі. Харчі дуже дешеві: вівця таляра, фунт воловини 12—16 копійок. Ятки чисті й апетитні, кращі від віденських, каже Коль. При мясі були українці та москалі. Але, якщо йде про сало, то лише українці, бо вони „люблять сало, як ведмеді мід". За рибою були москалі та греки, але кавяр приладжували лише москалі. „Я бачив, як доставили на тороговицю білугу, 18 стіп довгу. Вона дала мяса за двох волів і 30 кґ. кавяру себто коло 100.000.000 яєчок. Рибу доставили на торг пів-живу, скоро вбили та розібрали... на місці продавали найсвіжіший кавяр".

На „привізнім" базарі торгували українці та молдавани. Тут були склади всякого опалу й дерева, вугілля, соломи, шувару, буряну, такірґічу (сушеного погною). А дальше цілі вали паші, що стояли кругом усього міста, бо в Одесі дуже багато худоби. „Тут їдять дуже багато мяса. В ніодному місті я не бачив (себто Коль) стільки харчів, що в Одесі. Збіжжя по всіх вулицях. По всіх улицях золота пшениця, на плахтах розгорнена до сонця". Але одеська пшениця, як каже Коль, не має доброї слави у світі та за неї мало платять, бо вона занечищена недбалою господаркою та шахрайствами одеських жидів і греків.[11]). Сюди зійшлося не найліпше з усіх націй, але якраз найбільш авантюрниче. Це треба сказати про москалів і тому вони в порівнянні з українцями, справжніми господарями країни, не тішаться особливою повагою. Зневажливо називають їх кацапами та багато не знає іншої назви для москалів. Українці — тут чесніші, пильніші, обичайніші та загалом ліпше держать себе від москалів, що їм приписують усі можливі злочинства та нечесности, а зате на півночі на границі України та Московщини справа мається навпаки. Там уважають москалів за рухливіших, винахідчивіших та спекулянтивних і ставять їх під кожним оглядом вище від нездарних, непевних і скорих до піятики українців, що для них придумали лайливу назву „хахол".

З Одеси виїзджав Коль кілька разів на хутори, оглядав баштани та пізнавав степовиків із близька. Ось його опис землянки у степу: „Я був дуже мило заскочений внутрішнім уладженням назовні так мало обі-

---

[9]) В 1839. р. вивезли 1.300.000 четвертей збіжжа (гл. книжка »Одесса 1794—1895.«); в 1843. вивезли самої пшениці 1.740.000 четвертей, 1.300.000 пудів вовни та 310.000 пудів лою (гл.: „Uwagi nad handlem zbożowym z Galicyi do Odessy" — Мисловського А.).

[10]) За Скальковським 1837. р. увіз був 18, а вивіз 35 міль. рублів.

[11]) Але й на одеськім ринку було різне збіжжа і, як каже Мисловський, галицьке збіжжа було дорожче від басарабського й др., бо воно »з країни, де рільництво стоїть на вищім ступні«.

цюючої хати. Лише жити в цій чепурненькій світлиці. Надворі було дуже гаряче, а тут мило та холодно. Повітря було гарне, свіже та запашне Земля була вкрита травою, а на стінах зілля — все було чисте та чепурне. Я не можу, щодо цього, нахвалитися українців, якщо рівняти їх з поляками та москалями. (Далі буде.)

Ярослав Витошинський

Спомини з моїх прогульок

III.

Від вересня 1898. до вересня 1900. р. перебував я в Коломиї. Там пізнав я емер. сотника австрійської армії Гофбавера, старшого, але крепкого чоловіка, що був завзятим туристом. Вже у квітні або навіть у березні, коли ще сніг стояв у горах, він, найчастіше в товаристві гуцула, мандрував по горах, нотував і вимірював плаї, записував, скільки годин треба було йти на той чи інший верх. Він також був автором першого провідника по наших горах, виданого попольськи Татржанським Товариством. Володів зовсім добре українською й польською мовами. Його заохоті і я завдячую, що мій нахил до туристики довго не покидав мене. Щоправда, ходив він дуже помалу й ніколи не мучився, а маючи навичку по обіді спати, брав зі собою потрібні причандали й, коли прийшов час, лягав денебудь, на скелі чи моху, та спав солодко призначений час — без огляду на погоду. Само собою, що йому ніколи не йшло про рекорд, а про справдішню користь для здоровя й насолоду з побуту серед гарної гірської природи. Особисто був це чоловік високо культурний, у поведінці незвичайно милий, тому й згадую його з великою шаною.

Але знав я й іншого туриста в тому ж таки часі. Був це якийсь німець, капітан артилєрії в австрійській чинній службі у Станиславові. Він нераз літком їздив уранці залізницею зі Станиславова до Ворохти, відтам ровером до Форещенки, лишав ровер у побережника, самий ішов на Заросляк і на Говерлю, вертався на Форещенку, потім ровером до Ворохти й залізницею до Станиславова. Все це в одному дні й увечорі сидів уже знову в ресторані, випиваючи звичайну кількість ликів пільзнера.

В роках 1898—1909 перебував я кожного року в часі ферій у Ворохті й то спершу в Чорногорському Двірку. Зразу був там господарем якийсь поляк, а від 1900. або 1901. р. — Юрій Перкатюк.

В 1906. або 1907. р. Перкатюк уступив із Двірка та, побудувавши хату, відчинив собі ресторан і в нього перебував я до 1909. р.

У цих роках сходив я всі верхи довкруги Ворохти: Ребровач, Діл, Ворохтенський, Маґуру, Кукул, Хомяк; деякі з них по два і три рази в різних товариствах. Очевидно, сьогодні вже не памятаю, в котрих саме роках котру саме прогульку відбув, та не можу віджалувати, що не писав тоді щоденника; було б збереглося неодно цікаве, а так пропало...

І на Говерлі бував я щороку бодай раз, а то й два рази; пригадую собі, що на одній такій прогульці під моїм проводом був проф. Зарицький із Перемишля, на другій — о. Володимир Садовський, на іншій д-р Володимир Левицький — пізніший візитатор, та його брат Юліян — бувший директор ґімназії в Тернополі.

В одному з тих років ходив я на Спиці, але чомусь із захисту на Заросляку, попід Пожіжеску, попід Данциж і Туркул. Ця прогулька була незвичайно тяжка й довга. Зате погода дописувала. Поворот був легкий через Марішевську Велику й Малу до Ворохти. В цій прогульці брали участь д-р Іван Копач, пок. дир. Григорій Грозик і мабуть д-р Володимир та Юліян Левицькі.

Зовсім певно одну (а може й більше) прогульку на Говерлю відбув я під проводом д-ра Михайла Коцюби, бо зовсім добре памятаю, як ми з ним шукали у Пруті під Говерлею чортівських млинів... Завважу, що прогулька в його товаристві була правдивою приємністю; чоловік зрівноважений, освічений, мав великий досвід, а передовсім учив іти помалу, без утоми, бо лише зовсім неперемучений турист може, як він казав, „набуватися". А до цього мав неабиякий талант оповідати все щось інтересне, повчаюче; слухати його ніколи не скучалось.

Зокрема опишу точніше лише три довші й дальші прогульки, які вийшли далеко поза звичайні й тому остали більше в памяті. Одного року (1900—1906), коли ми перебували в Ворохті, піддав д-р Коцюба гадку, щоби відвідати Буркут над Черемошем та вийти на Піп Івана. Гадка прийнялася радо, отже одного дня вранці д-р Коцюба, пок. дир. Мороз і я — вийшли ми з Ворохти та по цілоденній вигідній мандрівці зайшли на нічліг до Чорногорського Двірка в Жабї Слупейка. Подорозі повернули ми на Кривополе до багатого гуцула Ілька, чоловіка дуже собі товстенького та грубенького, що нас дуже радо приймив і погостив медом. Д-р Коцюба вмів поводитися з гуцулами, сказати їм все щось милого, що підносило їх, промовляло до їх амбіції та почуття власної гідности. Тому то, де лиш стрічався з гуцулами, все приєднував їх собі, а рівночасно й викликував у них пошану для себе. По нічлігу в Жабії, на другий день, найшли ми коні й возом поїхали до Беркута. Там крім лісничівки був якийсь пансіон, чи щось подібного, під зарядом вдови по священнику п. Лакустової. Тут знову ночували. Другого дня — возом до Шибеного Озера. Відтам пішком через Погорілець пішли ми на верх Піп Івана. Гуцул із кіньми йшов за нами. Вихід на верх, якщо собі добре пригадую, був зовсім легкий, не такий, як на Говерлю. Під верхом досить велике озеро, далеко більше від Несамовитого під Туркулом. Вид із верху відмінний від виду з Говерлі тим, що всі яри, обсервовані згори, значно вужчі, — так, що видно властиво хвилясту високорівнину, але поперерізувану глибокими ярами. На верху посиділи ми доволі довго, а потім попри Мунчель, із одної сторони й котел Ґаджіни, із другої — зблизилися до Дземброні. Це величезний котел, обрямований високими хребтами; посередині — стая. Ми попрямували до стаї „овечими" стежками, часто через жереп, та із трудом над вечір добилися до неї. Ватаг, кремезний, молодий гуцул — як медвідь, повитав нас дуже радо. Жалував тільки, що не мав нас де примістити; а коли довідався, що в нашому товаристві є доктор, то й радости не було

кінця. Тут мали ми нагоду придивитися господарці у стаї: одно лиш нас вражало, а саме нечистота при варенні молока всуміш — коровячого й овечого.

Харчі мали ми свої, але, щоби не загнівити ватага, мусіли ми й від нього приймити кулешу. Сидіти у стаї було гірко, бо посередині горів вогонь, а дим гриз очі до плачу. При вечері, як звичайно, розмова: відки, куди, що за одні?... Ватаг про свою долю...

Нічліг був дуже гіркий. Д-р Коцюба — на причі, ми — на землі; хоч мали зі собою коцики, таки добре відчували голу землю та... насікомі. Але, ледви згодом здрімалися, збудив нас крик, свист, рик худоби, блеяння овець, уїдання собак; ми зірвалися на рівні ноги. Ось вовк „котюга" — так казав ватаг — скочив через вориння в загороду та, нехотячи, замість на вівцю потрапив на пса. Пес заскавулів і поставив усіх на ноги. Ми вибігли й бачили, як вовк утікав полониною вгору. Незабаром усе успокоїлося, але сон не брався. Вранці-скоросвіт ми поснідали, розпращалися з гостинним ватагом і пустилися в дальшу дорогу. Та вже не разом: д-р Коцюба почувся втомленим і самий пішов у Бистрець, щоби знову дістатися до Жабя, а я з дир. Морозом та гуцулом піднялися уверх і хребтом Чорногори перейшли через Спиці на Марішевську, Форещенку, Арджелюжу до Ворохти. Це була дуже далека дорога, яку ми відбули частинно пішки, частинно на конях. З Дземброні вийшли ми около 6-тої год. вранці, а до Ворохти прийшли в 10-ій вечором.

Куток збирача

КНИЖКА

Коли ми вияснили значення й потребу для кожного фахівця мати власну бібліотечку зі свого фаху, то до речі буде сказати пару слів про засоби для уможливлення зробити собі таку бібліотечку зі свого фаху й загально освітню, бо саме тут ми зустрічаємося із глибоко вкоріненим у нас шкідливим забобоном.

У практичнім житті натрапляємо на дві катеґорії людей; назвемо першу — людьми запопадливими, а другу — незапопадливими. Запопадлива людина, чи має якісь матеріяльні засоби для життя, чи не має, все прямує до того, щоби мати. Їй не приходить до голови зі слова »не маю« робити якусь підставу в житті. Сьогодні не маю, але завтра мушу мати. Щодо матеріяльних засобів, то їх у світі є величезні запаси, лише розподілені вони не на підставі рівного їх уживання для кожної одиниці суспільности й у цім є найвища мудрість соціяльної структури людства й основа його проґресу. Тому ці засоби мають ту благонадійну властивість, що вони не скостенілі, що вони плинні. Отже нічого траґічного в тім нема, коли, скажемо, я сьогодні лишуся при півзолотому. Я все певний, що більші матеріяльні засоби до мене прийдуть, коли зроблю для того відповідні зусилля мого розуму, моїх сил фізичних й духових і витрачу відповідну частину своєї енерґії, якої я, як кожна людина, маю в собі скрито необмежені запаси.

Джерело моїх достатків, а з тим і можливість їх використання для себе, лежить в мені самім. Така психольоґія запопадливої людини.

Якщо я при всім тім скажу, що я при своїм півзолотому — бідний і при цій своїй думці залишатимуся, то цим вискажу найогидливіший забобон, за висловлення якого треба було б по справедливости відібрати мені і цю півзолотівку. При цьому я страшним способом принижую свою людську гідність, бо зрікаюся свого розуму, сил, виставляю себе як нікчемну, недотепу й останнього лінтяя в очах людства, що звикло бути паном життя, а не його невільником.

Незапопадливі наші люди це й є ті, що повсякчас скаржаться на те, що вони нічого не мають, що вони бідні й цю видуману бідність суґерують своїй суспільності, вливаючи цим страшну отрую в неї, особливо шкідливу для незрівноважених чи молодих, неокріплених її членів.

Запобігливі люди двигають життя особисте й культуру національну і світову наперед, а незапобігливі опираються, тому вносять фермент розкладу, за яким іде духова смерть суспільности. У здоровій суспільності тільки безличний цинік може вимовлятися бідністю і з цею безличністю треба якнайрішучіше боротися в імя здоровя цілої суспільности.

Із браком матеріяльних засобів можна дати собі раду, коли цього захотіти. А, переходячи до теми про конечні для свого фаху бібліотеки, можна рівнож і тут дати собі раду, коли цього захотіти. І не конче шляхом нищення свого здоровя, недоїданням і недопиванням, а шляхом розумного зуживання грошей і доцільного скорочення своїх видатків та запобігливого відношення до збільшення свого життєвого бюджету. Хай ця збірка власних книжок буде зростати помалу, але хай зростає і зростає постійно.

Інша справа — колекціонерство, бібліофільство. Тут мова йтиме про вищий понад пересічний тип людини.

Ів. Ш.

Рецензії

Січинський В.: Вступ до українського краєзнавства. Підручник для 8-ої кл. ґімназії і самоосвіти. З 10-ти рисунками в тексті і 6-ти табл. мап. На правах рукопису. З теки видавничої комісії при українській реальній ґімназії в Ржевницях, ч. 1. Видавництво »Українська Школа«. Прага, 1937. Друковано в літоґрафії Ярковського. Наклад 120 примірників. Ст. 128 і 6 таблиць мап.

Автор виповнив цею працею важну прогалину українознавства, а саме історичної ґеоґрафії України. Праця переходить далеко поза межі шкільного підручника й нажаль через технічні обмеження (120 примірників — літоґрафія) не буде доступна для ширшого загалу та вже з хвилею появи являється бібліоґрафічною рідкістю. Книжка складається з частин: 1. Назва України; 2. Український національний знак; 3. Картоґрафія України; 4. Чужинці про Україну. Найцінніші частини — третя й четверта. Картоґрафія України, опрацьована науково, підходить не то до середнєшкільного підручника, а до високошкільного. Автор використав джерельний матеріял як лише можна було та дав опис біля сотні карт. Нажаль репродукція мап недостаточна. Тут і побільшаюче скло не помагає, бо технічні засоби видавництва не могли побороти труднощів. (Мапа Бопляна в мінятюрі).

Неповний огляд: Чужинці про Україну; але, здається, автор не мав цього на думці. В кожному разі це перше та дуже вдатне доповнення Кордта. До цього це не суто бібліоґрафічний огляд, а прецікава хрестоматійка, де підобрано чужі перли, розкинені по всій Европі й поза нею. Виходить дуже симпатична збірка, зазначена

особливою тенденцією. Трохи дивно, що нема вибору античних й італійських авторів і папських леґатів, але можливо, що це входить у книжку П. Феденка: Україна лятіна. Також нема згадки про Запа, (K. W. Zapp: Cesty a procházky po Halické zemi, 1844) чеха, що дуже тепло описував свою подорож по Галичині, а це якраз у підручнику, виданому в Ч. С. Р., повинно було мати місце. Цею хрестоматійкою автор віддає неоцінену прислугу українознавству, бо самі документи ніколи не дадуть всего знанню. Треба конче насвітлення сучасників, що зберіглися в мемуарах й ітенерарах. Вони хоч і тенденційні, але ж це вони додають життя перґаменам. Тому треба повитати цінний вибір чужих авторів, бо нам на ганьбу кладемо перші несмілі кроки на цьому полі. Маємо лише частинні переклади Геродотової »Скитії« (переклад Т. Коструби), Оленського Павла »Подорожі Макара«, Боплянового »Опису України« та те, що дав тому 30 літ Грушевський.

В. Огоновський

о. Юрій Кікта: З історії ярославських церков. Ярослав, 1937 (32-ки ст. 32). Своїй темі присвятив автор у цій дрібній брошурці всего 10 сторінок, бо 6 сторінок заповнив виказом ярославських парохів і сотрудників, почавши з 1738. р., а 11 сторінок ілюстраціями, між якими крім 3 церков бачимо й пару портретів, престіл, іконостас, хрест і інше з ярославськими церквами звязане. Небагато воно, а все ж придасться, коли зважити новість теми. Порушив її, правда, вже в 1894. р. о. Василь Чернецький; порушили й деякі польські письменники. Майже всіх їх наш автор знає й використовує, добавляючи й дещо нового. А всетаки бажалось би знати більше тої минувшини, яка неодним моментом могла б бути для нас повчальна. Один такий момент змалював я вже 25 літ тому в додаткові до »Діла«, в »Неділі« (з 1912. року, ч. 27.—28.) п. н. »Церква в Ярославі на Гарбарях«. Автор брошури може лиш тому не згадує тої статті, бо звертає свою увагу передовсім на церкви ярославського середмістя. Але ж і церква на Гарбарях була колись не там, де донедавна стояла, що авторові відомо. У звязку з нею, як і з іншими церквами Ярослава, було б для нас теж цікаво довідатися дещо більше про памятки нашого мистецтва, що могли й доси зберегтися. На недавньому з'їзді наших музеольоґів у Перемишлі я згадав тільки маляра Василя Березу (1754—1835), що, вивчившися малярства в Римі, малював також ікони для ярославської церкви. Польський маляр Круліковський, оглядаючи їх у Берези в 1805. р., назвав їх творами першорядного маляра. А про інші мальовила його згадують опісля Антоневіч, Мицельський, Лобеський, Раставецький, вкінці й М. Голубець, пишучи про малярів Василіян (у »Записках Ч. С. В. В.«, III. 3.—4.).

Д-р Василь Щурат

Hay Emanuel: Żółkiew Przewodnik dla zwiedzających. Rzut oka na dzieje grodu Żółkiewskich i Sobieskich. Żółkiew, 1937.
Є це друге видання з новими додатками й 14 гарними дереворитними ілюстраціями та ініціялами роботи Ірини й Жигмонта Ацеданських; зразковий друк жовківської печатні оо. Василіян на добірному папері формату 10-ки дає сторін 56 з додатком, пляну міста Жовкви. Для туриста, який бажав би зорієнтуватися між історичними памятками міста й сьогоднішніми його установами, знайдеться тут усе важніше. Літературу предмету автор старався по змозі вичерпати, не поминаючи й новіших українських публікацій; з давніших польських міг би використати єще хиба Балінського »Старожитн-у Польск-у«. Розуміється, для українця пожаданим було б довідатися трохи більше про своє минуле у звязку із Жовквою, але до автора названої публікації більше претенсій тут мати годі.

В. Щ.

ВІД РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ

Ще один раз звертаємося до Високоповажаних Передплатників із просьбою вирівняти залеглі належитості за журнал. Сума, що її винні нам Вп. Передплатники, доходить до 4.500 зл., а адміністрація журналу не може вивязуватися зі своїх зобовязань, бо не має гроша. Через те журнал мусить опізнюватися, бо друкарня наперед виконує ті роботи, за які точно одержує плату, а щойно потім ті, за які платиться на »викапки«. Також через брак гроша треба дуже обмежуватися з ілюстраційним матеріялом, який дуже багато коштує. Тому, що це все рівночасно некорисне і для самих Вп. Передплатників і Читачів, звертаємося до їх совісти і просимо негайно вислати розрахунковим переказом залеглу належитість за журнал.

Похибки. В попередніх числах »Нашої Батьківщини« трапилися такі похибки: у статті Володимира Огоновського: »Літ тому сто« в 7.—8. чч., на 163. стор. у 18 стрічці здолу замість станиця має бути столиця. — У статті Ігора Лозовюка: »Дубно« в 7.—8. чч. знимки не були виконані, як це подано, автором статті. — У статті Богдана Мандюка: »За українську краєзнавчу фільму« в 7.—8. чч. пропущено нотку: Е. Кран: »Мусимо фільмувати«, Львів, 1935. За похибки ці редакція в авторів статтей просить вибачення.

Передплата: для краю, Австрії, Чехословаччини й Румунії 6 зл. річно, 3.50 піврічно. Число розрахункового переказу 256.
Ціна примірника 0.75 зл. Для інших країв — 2 ам. дол. річно, 1.20 дол. піврічно.
Адреса редакції й адміністрації: Львів, Чарнецького 26.
Видавець: Микола Кулицький. Відповідальний редактор Михайло Таранько.
Друкарня Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.